

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ШАПРАН НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [811.111'1:811.112.2:811.161.2]:008

**СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНА СТРУКТУРА КОНЦЕПТУ *ЗАДРІСТЬ* У
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ
(на матеріалі англійської, німецької та української мов)**

10.02.15 – загальне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Одеса – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загального та порівняльного мовознавства Рівненського державного гуманітарного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
ТИЩЕНКО Олег Володимирович,
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри загального та порівняльного мовознавства
факультету іноземної філології.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
КАРПЕНКО Олена Юріївна,
Одеський університет імені І.І. Мечникова,
завідувач кафедри граматики англійської мови;

кандидат філологічних наук,
САВЧЕНКО Євгенія Юріївна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної
лінгвістики.

Захист відбудеться «26» березня 2015 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.053.05 Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65045, м. Одеса, вул. Єврейська, 25.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «24» лютого 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. А. Дружина

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Проблеми взаємодії мови і культури, впливу культурних, соціальних та психічних чинників на мовні процеси викликають останнім часом посилений інтерес у мовознавців, адже такі дослідження надають додаткові можливості для наукового проникнення у сферу мовної свідомості, співвідношень мови і особистості, особистості й народної культури. У сучасному мовознавстві прослідковується тенденція до вивчення мовних явищ через екстралінгвальні фактори у тісному взаємозв'язку із ментально-структурною моделлю суспільства (Н. Д. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, С. Г. Воркачов, І. О. Голубовська, В. В. Красних, О. О. Селіванова, Ю. С. Степанов, О. В. Тищенко).

Емоційні переживання входять у психоемоційну сферу людини і є важливим компонентом її когнітивної діяльності, поведінки, спілкування із зовнішнім світом та іншими членами соціуму. Емоційна сфера людини була предметом глибокого та детального аналізу представниками різних наук, зокрема психологів (М. Кляйн, П. Куттер) і філософів (Аристотель, Ф. Бекон, Р. Декарт, І. Кант, Б. Спіноза, А. Шопенгауер), а також лінгвістів (А. Вежбицька, Є. Є. Стефанський, В. І. Шаховський, О. В. Ясіновська).

У наш час посилюється вплив на життя людей соціально-економічних процесів, які спричиняють збільшення нерівності у суспільстві, що може активізувати заздрісне ставлення як до окремої людини, так і до груп людей; відповідно, на часі є дослідження природи механізмів заздрості (Л. С. Архангельська, В. А. Гусова, К. К. Муздибаєв, Ю. М. Орлов).

Увагу мовознавців привертало семантичне представлення уявлення про заздрість в природній мові (С. Г. Воркачов), мовна репрезентація концепту *ЗАЗДРИСТЬ* в англійській (Н. В. Григоренко) та російській (Д. А. Кузнецова) мовах, концептуалізація заздрості у християнській культурній парадигмі (О. В. Ясіновська). Зіставне дослідження концепту *ЗАЗДРИСТЬ* здійснювалось на матеріалі російської, польської та чеської мов (Є. Є. Стефанський), а також у межах англійської та російської лінгвокультур (І. В. Несветайлова). Наголосимо, що на сьогодні дослідники встановили релевантні зв'язки концепту *ЗАЗДРИСТЬ* у межах концептосфер споріднених, віддаленоспоріднених і неспоріднених лінгвокультур, описали провідні онтологічні сфери їхнього побутування: **психоемоційна і характерологічна**: заздрість ↔ ненависть; заздрість ↔ помста; заздрість ↔ пристрасть; заздрість ↔ успіх; заздрість ↔ щастя; заздрість ↔ серце; **релігійно-аксіологічна** заздрість ↔ гріх; **соціальна** – заздрість, ↔ гроші, багатство, бідність; **соціопрагматична** - заздрість ↔ надія; заздрість ↔ крадіжка; заздрість ↔ обман; заздрість ↔ захоплення.

Проте концепт *ЗАЗДРИСТЬ* ще не був об'єктом висвітлення у таких різноструктурних мовах, як англійська, німецька та українська з огляду на його міжконцептні зв'язки (набір суміжних концептів, тобто концептосфери з огляду на асоціативну, образну, метафоричну і ціннісну складову семантики знаків первинної і вторинної номінації).

Актуальність теми дисертації зумовлена спрямуванням сучасних лінгвістичних студій на дослідження мови як засобу відображення національної ментальності, культури, світобачення, зокрема на розгляд лінгвоаксіологічних категорій в аспекті їх

концептуально-семантичної й структурної організації (у плані первинної та вторинної номінацій) у різноструктурних мовах; необхідністю встановлення як універсальних закономірностей, так і національно-специфічних розбіжностей у вербалізації та семантичному наповненні тих ціннісних понять, до яких належить емоційний концепт *ЗАЗДРІСТЬ*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Рівненського державного гуманітарного університету в межах наукової теми «Зіставно-типологічне та лінгвокультурологічне дослідження мовних одиниць у різноструктурних мовах» (тема затверджена вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету, протокол № 4 від 25 листопада 2014 р.) та комплексної теми Національного університету «Острозька академія», затвердженої Міністерством освіти і науки України «Лексична, фразеологічна і фреймова семантика» (державний реєстраційний номер 010911007880).

Мета дисертації – здійснити аналіз семантико-когнітивної структури концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах з огляду на його номінативну, фразеологічну й паремійну репрезентацію.

Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань:

- уточнити співвідношення понять концептуальної та мовної картин світу у сучасній лінгвістиці;
- визначити ключові слова, що позначають концепт *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій і українській мовах та встановити складники лексико-семантичних полів, які об'єктивують аналізований концепт у відповідних мовних картинах світу;
- виявити динаміку розвитку концептів на основі вивчення етимології ключових слів та їх синонімів;
- встановити в межах виокремлених номінативних полів концептуальні метафори, які маніфестують особливості концептуалізації та категоризації навколишнього світу представниками відповідних лінгвокультур;
- встановити асоціативні зв'язки концепту *ЗАЗДРІСТЬ* з урахуванням його кореляцій з суміжними концептосферами (*ЖАДІБНІСТЬ*, *РЕВНИВІСТЬ*) в англійській, німецькомовній та україномовній картинах світу;
- з'ясувати специфіку формування образно-перцептивного й ціннісного складників концепту *ЗАЗДРІСТЬ* на основі їх об'єктивації у відповідних мовах.

Об'єктом дослідження є онтологічні, психо-емоційні та структурно-семантичні засади організації концептополя *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовних картинах світу.

Предмет дослідження – номінативні засоби вербалізації концептосфери *ЗАЗДРОСТІ* в англійській, німецькій та українській мовах.

Матеріалом дисертації слугували словники англійської, німецької та української мов (тлумачні, фразеологічні, перекладні, етимологічні, етнолінгвістичні, енциклопедичні). Фактичний матеріал дисертації становлять лексичні та фразеологічні одиниці англійської, німецької та української мов загальною кількістю 883 одиниці, зокрема, 262 одиниці в англійській мові, 278 – в німецькій та 343 – в українській.

Методи дослідження. Етимологічний аналіз уможливив встановлення

первісної семантичної ознаки концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах і виявлення динаміки розвитку аналізованого концепту в трьох мовах. Компонентний аналіз сприяв з'ясуванню семної характеристики мовних одиниць, що вживаються на позначення заздрості в англійській, німецькій та українській мовах. Описовий метод використаний з метою інвентаризації корпусу фразеологічних одиниць. Методика польового аналізу дала змогу системно представити лексичні та фразеологічні одиниці спільного семантичного простору концепту *ЗАЗДРІСТЬ* з урахуванням ядерних і периферійних зон у його структурі. Зіставний метод забезпечив встановлення подібностей і відмінностей на рівні мовних засобів вираження аналізованого концепту в трьох мовах. Окремі прийоми концептуального аналізу дали змогу висвітлити основні когнітивно-семантичні шари аналізованої концептосфери та належність фразеологічних та паремійних одиниць до відповідних когнітивно-метафоричних моделей з огляду на логіко-семантичні домени, архетипні і стереотипні смисли, семантичні опозиції різних типів

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі вперше здійснено комплексне дослідження семантико-когнітивної структури концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах; встановлено набір семантичних ознак аналізованого концепту у відповідних мовах з урахуванням складових його структури (понятійної, асоціативно-образної та ціннісної); виявлено концептуальні метафори, що маніфестують особливості концептуалізації навколишнього світу представниками аналізованих лінгвокультур; з'ясовано аксіологічну маркованість концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькомовній та україномовній картинах світу та його асоціативні зв'язки з суміжними концептосферами (*ЖАДІБНІСТЬ*, *РЕВНИВІСТЬ*), дістала подальшого розвитку ідея когнітивного опису номінативних одиниць на позначення емоцій за концептосферами, з нежорсткими і перехідними межами концептуальних структур («взаємоперехідності і холистичності концептів», за Ю. С. Степановим, Л. О. Новиковим).

Теоретичне значення роботи полягає в подальшому розвитку основних положень лінгвістичної концептології і лінгвокультурології щодо аксіологічно маркованих концептів. Висновки стосовно структурних і семантичних властивостей одиниць номінації концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах є внеском у теорію концептуальної і лексичної семантики. Запропонована методика дослідження концепту *ЗАЗДРІСТЬ* може використовуватися для аналізу інших емоційних концептів у складі фразеологічного та паремійного фонду різноструктурних мов.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали роботи можуть бути використані у курсах із лексикології англійської, німецької та української мов; «Загального мовознавства», «Теорії та практики перекладу» і «Лінгвокраїнознавства», спецкурсів і спецсеминарів із «Зіставного мовознавства», «Міжкультурної комунікації», а також в лексикографічній практиці при укладанні ідеографічних словників різних мов.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження та результати аналізу мовних фактів було обговорено на засіданнях кафедри загального та порівняльного мовознавства Рівненського

державного гуманітарного університету (Рівне, 2010-2015) та висвітлено у доповідях на: Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, квітень 2009 р.), XV Міжнародній конференції TESOL (Рівне, 15-17 квітня 2010 р.), IV Міжнародній науковій конференції «Пріоритети германського та романського мовознавства» (Луцьк, червень 2010 р.), Міжнародній науковій конференції “Tradycyjna kultura ludowa w rosyjskim, ukraińskim i polskim językowym obrazie świata” (Люблін, Католицький Люблінський університет Іоанна Павла II 2010, Polska), Викладацько-студентській конференції «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (Острог, 27-28 березня 2011 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, квітень 2012 р.), III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, листопад 2013), Викладацько-студентській конференції «Дні науки» Національного університету «Острозька академія» (Острог, квітень 2013 р.), IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми культури української мови і мовлення» (Острог, 6-7 листопада 2014 р.), Міжвузівській науково-практичній конференції «Мова. Культура. Комунікація: нові парадигми дослідження», Рівне, Рівненський державний гуманітарний університет, 2014.

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційної роботи викладено у семи одноосібних статтях (1,8 друк. аркушів) й одній статті у співавторстві (0,3 друк. аркушів), 6 із яких опубліковано у фахових виданнях, визначених ДАК України та 2 – в закордонних виданнях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів із висновками до них, загальних висновків, списку використаних джерел (341 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 197 сторінок, основний зміст викладено на 165 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дисертації, охарактеризовано фактичний матеріал і методи його аналізу, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, указано форми їх апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** – «**Лінгвокультурологічні, філософські та психоемоційні засади вивчення концепту ЗАЗДРІСТЬ в англійській, німецькій та українській мовах**» – розглянуто категорію заздрості у міждисциплінарному аспекті, зокрема, з'ясовано специфіку філософського осмислення та психоемоційного представлення аналізованої емоції, схарактеризовано лінгвокультурологічні засади вивчення концепту *ЗАЗДРІСТЬ*, розроблено комплексну методику його дослідження.

Категорія заздрості є об'єктом дослідження вчених різних галузей наук ще з часів античності, сутність і зміст заздрості розглядаються з етико-філософської, психологічної, соціальної, культурологічної та лінгвістичної точок зору. Заздрість – це соціально-психологічний конструкт, що охоплює низку різноманітних форм соціальної поведінки і почуттів, які виникають по відношенню до тих, хто володіє

чимось (матеріальним і нематеріальним), що хотів би мати той, хто заздрить. Так, у межах психології заздрість розглядається, з одного боку, як почуття незадоволення, роздратування, що спричиняється благополуччям, успіхом іншого і може переходити в ненависть, злобу, з іншого – як вияв «мотивації досягнення». В теорії соціальної поведінки, психоаналізу, соціології, символічних архетипів як колективного несвідомого заздрість також розглядається багатоаспектно. Так, У. Джемс пов'язав заздрість із завищеним рівнем самооцінки суб'єкта, Е. Фромм розглядав заздрість крізь призму такого поняття, як «спрямованість особистості» і переконливо довів, що деструктивність, жадібність, заздрість і нарцисизм ментально і психологічно зв'язані між собою як синдром ненависті; як архетипне явище заздрість становить джерело негативних цінностей – передусім прагнення до влади та агресії; відомий американський психоаналітик К. Горнай причинами актуалізації заздрості називає пошук влади, престижу, володіння чим-небудь чужим.

Суголосною є думка деяких інших психологів. Так, за О. Г. Асмоловим виникнення в індивіда заздрості тісно пов'язане з поняттями «сислової настанови» та «особистісного смислу», а заздрісне відношення до успіхів інших зумовлюється особистісним смислом досягнень «іншого» у минулому та переконаності індивіда у неможливості володіти самому тим, що має «інший».

З позицій філософсько-етичних вчень заздрість – це негативне явище деструктивного характеру, що характеризується ненавистю, жадібністю, скупістю, жорстокістю. Для нашого дослідження релевантним є визначення заздрості як етнокультурно маркованої вербалізованої одиниці розумової діяльності людини, що пов'язана з колективними знаннями і досвідом і має універсальні та національно-забарвлені ознаки.

Взаємозв'язок і взаємодія культури і мови в процесі її функціонування та вивчення інтерпретації цієї взаємодії як єдиної системної цілісності є дослідницьким об'єктом лінгвокультурології. Лінгвокультурологічні дослідження здійснюються на глибинному рівні семантики, з урахуванням системного й інтегративного підходів до явищ мови і культури, зокрема й через співвіднесеність значень культурно детермінованих одиниць з концептами загальнолюдської або національної культури, у зв'язку з чим актуалізується значення системи еталонів, символів, стереотипів тощо для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи. Такий підхід визначає пріоритетність досліджень культурної семантики мови у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві (А. Вежбицька, І. О. Голубовська, В. В. Жайворонок, О. П. Левченко, Т. В. Радзієвська, Ю. С. Степанов, О. В. Тищенко, В. М. Телія). Принципово важливим для лінгвокультурології є те, що взаємний вплив мови і культури відбувається на рівні свідомості, саме тому будь-яке лінгвокультурологічне дослідження є одночасно і когнітивним. Базовим для лінгвокультурології є поняття культурної конотації – інтерпретації денотативного або образного мотивованого аспектів значення в категоріях культури. Стосовно фразеологічних одиниць, характерною рисою яких є образно-ситуативна мотивованість, засобом втілення культурно-національної специфіки є образна основа, а способом указати на цю специфіку – інтерпретація образної основи у знаковому культурно-національному просторі певної мовної спільноти (В. М. Телія). Термін «фразеологічна одиниця» у роботі розуміється у широкому смислі: це ідіоми (фразеологічні зрощення і

фразеологічні єдності), фраземи (фразеологічні сполучення), паремії (прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми). Фразеологічна одиниця, услід за В.М. Телія, визначається як спільна назва семантично пов'язаних сполучень слів та речень, які, на відміну від подібних до них за формою синтаксичних структур, не утворюються у відповідності із загальними закономірностями вибору і комбінації слів при організації висловлення, а відтворюються в мовленні у фіксованому співвіднесенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу.

З метою дослідження семантико-когнітивної структури концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах було розроблено комплексну методику, яка складається з трьох основних етапів. На першому етапі встановлено ім'я концепту та його номінативне поле. На другому етапі на основі порівняльно-історичного методу, прийомів зовнішньої і внутрішньої реконструкції виявлено первісну семантику лексем-вербалізаторів концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в трьох мовах. На третьому етапі, за допомогою семантико-когнітивного методу, методик компонентного і дистрибутивного аналізу, визначено спільні і відмінні ознаки у семантичному наповненні концепту, механізмах його вербалізації та фразеологізації на сучасному етапі розвитку англійської, німецької та української мов.

У другому розділі – «Лінгвокогнітивні та лінгвокультурологічні принципи моделювання концепта *ЗАЗДРІСТЬ* та методика його дослідження» – здійснено теоретичне обґрунтування основних положень дослідження й характеристику поняттєвого апарату, розглянуто особливості концептології та лінгвокультурології як актуальних напрямів сучасного мовознавства, проаналізовано основні підходи до формування терміна «концепт», виявлено співвідношення понять «структура концепту» і «семантична структура», визначено структуру концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах, здійснено реконструкцію історико-етимологічного пласту концепта в англійській, німецькій та українській мовах та представлено набір його поняттєвих ознак.

Онтологічні характеристики, сфери функціонування, категорійні ознаки, широке й вузьке розуміння, типологія концептів неодноразово висвітлювались у працях С. А. Жаботинської, В. А. Маслової, М. М. Болдирєва, А. М. Приходька та інших дослідників. Виокремлення базових структурних елементів концепту варіюється у лінгвокультурологічній (М. Ф. Алефіренко, С. Г. Воркачов, В. І. Карасик, Ю. С. Степанов) та когнітивній (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, Й. А. Стернін, О. О. Селіванова, Дж. Лакофф, Р. Ленекер, Ч. Філлмор) концептології. Узагальнюючи різні точки зору і тлумачення концепту в сучасній лінгвістиці, концепт *ЗАЗДРІСТЬ* визначається в дисертаційному дослідженні як етнокультурне структурно-смісловне, лексично і фразеологічно вербалізоване утворення, що ґрунтується на понятійній основі й містить, окрім поняття, образ і оцінку. Таке розуміння концепту *ЗАЗДРІСТЬ* дозволяє виділити у його структурі понятійну складову (фіксує дистинктивні ознаки первинної номінації), асоціативно-образну (містить ознаки вторинної номінації) і ціннісну (відображає асоціативно-вторинні смисли, пов'язані з нормами, оцінками, емотивно-прагматичними настановами певного етносу). Понятійна, образна й ціннісна складові у структурі концепту *ЗАЗДРІСТЬ* співвідносяться зі структурними компонентами значення номінативних одиниць мови, які його вербалізують: понятійна – з денотатом, що категоризує

репрезентований концептом *ЗАЗДРИСТЬ* феномен, визначаючи царину того, що може бути підведеним під цей концепт (названо його ім'ям); образна й ціннісна – з конотатом, що визначає сферу того, що може бути пов'язаним з концептом *ЗАЗДРИСТЬ* (його ім'ям), тобто весь культурно специфічний інтерпретаційний ряд раціонально-оцінних та образних емотивно-оцінних асоціацій, пов'язаних з уявленням про емоцію заздрості в англійській, німецькій та українській лінгвокультурах (О. О. Чорновол-Ткаченко).

Є.С. Стефанський розмежовує два способи прояву заздрості в свідомості мовної особистості (на шкалі *я – інший*): зрівняти свій статус зі статусом Іншого; нерівність з Іншим: по-перше, самому досягти такого успіху (і тоді мова йде про так звану «білу заздрість»), по-друге, знищити успіх Іншого («чорна заздрість»); пов'язують, сполучають цю емоцію із концептами *обман* і *самообман*, *наклеп* з різними способами інтенсивності її прояву (Р. І. Александрова).

Закріпленість концепту за певним способом мовної реалізації передбачає його співвіднесення з вербальними засобами, сукупність яких складає план вираження відповідного лексико-семантичного поля, побудованого навкруги ядра, представленого іменем концепту (М. Ф. Алефіренко). Концепт *ЗАЗДРИСТЬ* є семантичною основою для сигніфікативного і метафоричного полів, внутрішня організація яких визначається семантичними відносинами поняття заздрості з іншими поняттями і складає базу для розвитку інтерпретаційного поля.

Сигніфікативне поле утворюють семантичні відносини, які відображають реальні зв'язки речей у природі і виступають як основа для метафоризації, воно співвідноситься з понятійною складовою концепту. Понятійний зміст концепту *ЗАЗДРИСТЬ* встановлюється на основі вивчення лексикографічних дефініцій й компонентного аналізу значень імені концепту, членів його синонімічного ряду, їх частиномовних дериватів.

Метафоричне поле репрезентує асоціативні зв'язки концепту з конкретними об'єктами оточуючого світу і співвідноситься з асоціативно-образною складовою концепту *ЗАЗДРИСТЬ*, образний зміст якого встановлюється за допомогою інструментарію теорії концептуальної метафори, що уможливорює з'ясування базового набору конвенціональних та образних метафор заздрості.

Паремійна реалізація уявлень англійського, німецького та українського етносів про заздрість утворює інтерпретаційне поле концепту, яке включає різноманітні оцінки й стереотипні судження щодо різних проявів аналізованої емоції. Інтерпретаційне поле співвідноситься з ціннісною складовою концепту.

Понятійна, асоціативно-образна та ціннісна складові концепту *ЗАЗДРИСТЬ* утворюють його ядро, а міжконцептні асоціативні зв'язки – периферію, яка вибудовується в міру занурення концепту в культурний простір трьох мов.

Структуру концепту формують шість груп когнітивних ознак (М. В. Піменова): 1) мотивувальна ознака слова-репрезентанта концепту (іноді у словнику вказується декілька мотивувальних ознак); 2) образні ознаки (виявляються за допомогою сполучувальних властивостей слова-репрезентанта концепту); 3) поняттєві ознаки (об'єктивуються на основі семантичних компонентів слова-репрезентанта концепту, а також синонімами); 4) ціннісні ознаки (актуалізуються як у вигляді конотацій, так і в сполученнях зі словом-репрезентантом концепту); 5) функціональні ознаки

(відображають функціональну значущість референта, який прихований за концептом); 6) символічні ознаки (виражають складні міфологічні, релігійні або інші культурні поняття, закріплені за словом-репрезентантом концепту).

Семантичне наповнення концепту *ЗАЗДРІСТЬ* в англійській, німецькій та українській мовах досліджується за допомогою мовних форм, об'єднаних спільною тематикою, на основі аналізу значень слів та їх сукупностей. Семантичну структуру концепту утворюють семантичні ознаки (виражені у слові-імені концепту), навколядерні семантичні ознаки (експлікуються у прямих номінаціях концепту), периферійні семантичні ознаки (актуалізуються у фразеологічних одиницях).

Історико-етимологічний пласт концепта дав змогу з'ясувати, що ім'я концепту *ENVY* є лексичним когнатом і/або лексичним дублетом, який з'явився в англійській мові в XI–XII століттях як запозичення з давньофранцузької мови (лексема *envie*). Остання походить, у свою чергу, від латинської лексеми *invidia*, що містить ряд негативних смислів – *недоброзичливість, ненависть, злість, погана якість, одіозність, звинувачення, докір*, первісно пов'язані з ідеєю злого, ненависного погляду (пор. лат. *invideo* – «дивлюся з недоброзичливістю, наврочую; заздрю»; спільногерманська основа німецької лексеми *Neid* з первісним значенням *ненависть, злість, ворожі помисли*. Сьогодні цей іменник передає лише одне значення – «*Mißgunst*» *недоброзичливість, заздрість*), яке отримало розвиток зі значення «*Нав*» (*ненависть*); за нашою етимологічною версією, простежується і зв'язок іменника *Neid* з дієсловом *zublinzeln* (підморгувати), що семантично корелює з ідеєю погляду, зору; українська лексема *заздрість* походить від праслов'янського дієслова **zbrěti* (бачити), яке ґрунтується на первісних уявленнях про лихе око (пор. укр. *глянути недобрим оком* – «позаздрити, зурочити»). При цьому праслов'янський корінь **zbr-* позначав не просто зорове сприйняття, а «активне бачення».

Таким чином, семантико-когнітивна структура концепту *ЗАЗДРІСТЬ* репрезентується у вигляді схеми, горизонтальний напрям якої відбиває його тріадну побудову (понятійна, асоціативно-образна, ціннісна складові), а вертикальний – діадну (ядро, периферія) (рис. 1).

Рис. 1.

Семантико-когнітивна структура концепту *ЗАЗДРІСТЬ*

Структура концепту <i>ЗАЗДРІСТЬ</i>	Складові концепту <i>ЗАЗДРІСТЬ</i>		
	Понятійна	Асоціативно-образна	Ціннісна
Ядро концепту <i>ЗАЗДРІСТЬ</i>	дистинктивні ознаки первинної номінації	Ознаки вторинної номінації	оцінка концепту
Периферія концепту <i>ЗАЗДРІСТЬ</i>	Міжконцептні зв'язки		

Реконструкція витоків концепту та передісторії його розвитку (Ю. С. Степанов) може сприяти надійній верифікації їхніх міжконцептних зв'язків і набору поняттяєвих ознак у діахронії. З цією метою далі розглянуто мотивувальні ознаки, зв'язані з ревнивістю і жадібністю і напрямки їх переосмислення і трансформації значення. Українська лексема *ревнивість* виявляє такий комплекс первісних ознак:

сильний порив до чогось/ когось, завзятість (старанність), ревіння (плач), гнів, біль, гіркота (сум). Пор. хоча б стсл. *ревнувати* «із запалом прагнути до чогось», *ревний* має застаріле значення «гіркий», «тужливий, запопадливий, старанний, щирий»; праслов'янське **rьvьnъ* (сердитий, ревнивий) пов'язується і з латинським *rivālis* (суперник), і з праслов'янським **rjuti* (ревіти), і з латинським *ruo* (пориваюсь, поспішаю). За ще однією версією, праслов'янське **revьnъ* (сповнений емоцій, збуджений, заздрісний, ревний) походить від праслов'янського **ruti*, **revq* (ревіти), **ruja* (ревіння, час ревіння в період спарювання тварин), тобто первісне значення було «той, що реве», звідси, напевно, «той, що виявляє емоції, сповнений емоцій», а також «заздрісний, ревний» (пор. пракорінь **rev-*, який мав значення «сильне почуття», або слово **rьva* (гнів).

Для встановлення особливостей формування концептів *JEALOUSY*, *EIFERSUCHT* в англійській та німецькій мовах встановлено також мотивувальні ознаки англійської лексеми *jealousy* та німецької *Eifersucht*. Так, іменник *jealousy*, який походить від старофранцузького слова *jalousie*, первісно (у XII ст.) передавав значення «ентузіазм, кохання, палке бажання, ревності», згодом – «старанність, завзятість, відданість». У XIII ст. лексема *jealous* отримала позитивніші значення – «fond» (ніжний), «amorous» (схильний до кохання), «ardent» (палкий); у XIV ст. цей прикметник уже означав «possessive and suspicious» (власницький і недовірливий), але спочатку пов'язувався з ідеєю сексуальності та романтики (пор. біблійне значення слова *jealous* того часу: «olerating no unfaithfulness» (не змога витримати невірності, зради). Деякі з цих мотивувальних ознак лягли в основу внутрішньої форми лексем *jealousy* (ревнивість; заздрість) та *jealous* (ревнивий; заздрісний), які сьогодні мають такі тлумачення: *jealousy* – це «стан страху, підозри (недовіри) або заздрості, спричинений реальною / уявною небезпекою чи проблемою чийогось власницького інстинкту; цей стан провокується суперництвом, особливо в коханні, конкуренцією чи сильним бажанням (жагою) до якостей або до майна іншого»; *jealous* означає «сповнений ревності (заздрості)».

Отже, мотивувальними ознаками іменника *jealousy* як лексеми-репрезентанта відповідного англійського концепту є сильне почуття (кохання, бажання), жага до власності, суперництво, заздрість, страх, недовіра, зрада, старанність (завзятість). Визначити ж спільну для зіставляваних у нашій праці концептів мотивувальну ознаку дає змогу німецький композит *Eifersucht* (ревнивість) – *Eifer* (порив, завзятість, старанність; ентузіазм; ревність) + *Sucht* (пристрасть; манія), – де етимологи чітко вказують на походження означальної (першої) частини цього композиту: іменник *Eifer* зафіксовано у перекладі Біблії М. Лютера, де, відтворюючи латинське *zelus*, він передавав семантику милостивого гніву або гніву божого. Саме ця семантика стала основою для розвитку сучасного значення – «значне зусилля (старанність, завзятість) щодо хорошої справи». Слова *eifern* (XV ст.), *Eiferer* (XIV ст.), *eifrig* (XVI ст., у XV ст. уже мало значення «ревнивий»), які спочатку передавали семантику ревнивості, набули потім значення «порив, завзятість». Давня, пов'язана з любов'ю (коханням), семантика з'явилася в XVI ст. у композитах *Eifersucht* та *eifersüchtig*. Можливо походження цих слів пов'язане з давньонімецьким *eivar* «гострий, гіркий» і давньоанглійським *āfor* «гіркий, гострий». Саме мотив любові (кохання) став домінувати в сучасному тлумаченні слова *Eifersucht*, яке позначає

«пристрасне або заздрісне прагнення до володіння кимось / чимось одноосібно (особливо в коханні), яке часто виявляє хворобливі симптоми».

У третьому розділі – «Асоціативно-образна та ціннісна складова концептосфери **ЗАЗДРОСТІ, РЕВНИВОСТІ та ЖАДІБНОСТІ в англійській, німецькій та українській мовах**» – описано ядерну зону ЛСП з огляду на ближню і дальню периферію до наявних у зіставній лінгвоконцептології методиками аналізу, з'ясовано фізичний та психічний вияви заздрості та суміжних понять в межах домена ХВОРОБА, простежено напрямки концептуалізації в межах когнітивно-метафоричних моделей різних типів (антропометафори, зоометафори, натурфактні, артефактні метафори) з огляду на семантичні опозиції, архетипні і стереотипні смисли, сценарії, встановлено когнітивні механізми міжконцептних кореляцій (заздрість-жадібність, заздрість-ревнивість) у зіставлюваних лінгвокультурах.

Попри розгляд заздрості як універсальної негативної емоції в морально-релігійному сприйнятті заздрості у межах європейського мовного простору можна знайти ментально-семантичні розбіжності. Це стосується насамперед вербалізації заздрості у англійців, які ідентифікують її як якість, що або не розпізнається, або вважається не гріхом, а прагненням до справедливості (М.Карасик). Принагідно зауважимо, що у плані покриття семантичного простору заздрості в різних мовах і пошуку міжмовних корелятив простежуються виразні розбіжності семантичної структури лексем. В більшості європейських мов лексема *zazdrość* має ширший семантичний обсяг, ніж у східнослов'янському мовному і культурному континуумі. Так, дослідники доходять висновку, що, приміром, польська лексема *zazdrość* (пор. її семантичний варіант *zawiść*, який практично повністю збігається з українським) покриває семантичну сферу, яка в українській мові відповідає двом денотатам – *зздрості* і *ревнощам* (пор. польськ. *scena zazdrości* – букв. *сцена ревнощів*) (О.Тищенко, Є.Бартмінські).

Ядерну зону ЛСП в англійській мові формує прямий номінант *envy*, навколоядерну зону – деривати й синоніми - *envious, enviousness, jealous, jealousy, grudge, begrudge, covetous*; ближню периферію – *covet, hanker, crave, desire*; дальню периферію – *cupidity, rivalry, malice* тощо. На рівні об'єктивації парадигматичних і дистрибутивних зв'язків в межах відповідних концептополів виявляються розбіжності відповідних імен концептів, поєднаних із соціальними, гендерними, правовими, сенсильними (сприйняттям, зокрема й ідеєю кольору) проявами. Приміром, в німецькій лінгвокультурі концепт *NEID* представлений низкою концептуальних ознак (де фізично-тілесні ознаки синкретично поєднуються з просторовим, соматичним і артефактним кодами): ідеєю кривизни (заздрість – це крива пристрасть), матеріального блага, заробітку, переваги, сексуальної конкуренції з-поміж жінок, заздрість – це косий погляд, заздрість – це кривий рот. Зрідка актуалізується каритивна семантична ознака – відсутність матеріальної чи духовної субстанції (заздрість – це відсутність душі (бездушність)). Ще рідше простежується соціалізація заздрості, її залежність від певних суб'єктів чи елементів соціуму небажання до самовдосконалення.

Як бачимо, ці дефініції демонструють спільні семантичні риси лексичних когнатів заздрості на рівні таксономії семантичних ознак. Так, в українській та англійській мовній свідомості чітко виявляється категоріальна сема *суперництво*

(ворожість), архісема *жага* (жадібність) суб'єкта до досягнення певних благ, які належать іншій людині, водночас в українській - наявна і додаткова емоційна сема, яка мотивує осмислення заздрості як почуття роздратування (досади), а в німецькій до того ж заздрість набуває оціночної аксіологічної конотації – зловтішність, недоброзичливість. Ці міркування відбиває і релевантний для німецької лінгвокультури концепт *SCHADENFREUDE*, який з певним застереженням можна розглядати як «зловтішність».

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що провідною семантичною ознакою емоції заздрості є протиставлення *свої-чужі* у кореляції з доменами ХВОРОБА, ТІЛЕСНА і МАТЕРІАЛЬНА СУБСТАНЦІЯ, ДЕСТРУКЦІЯ ОБ'ЄКТА: це досада, недоброзичливість, роздратування + сторонній суб'єкт (злість, зверхність) + кваліфікативна і прагматична ознака удача, успіх, благополуччя + посесивна категорія – присвоєння чужих благ або володіння чимось, викликана зверхністю або бажанням володіти тим, що є в іншого.

Незаперечним є той факт, що обидві емоції (заздрість і жадібність) мають деструктивний характер, оскільки в їхній глибинній структурі простежується спільна ідея страждання та ненависті. Для чіткішого розмежування цих нюансів досліджуваних емоцій дослідники послуговуються принципом семантичних примітивів, який свого часу запропонувала А. Вежбицька: 1) X відчуває заздрість: *«Щось хороше сталося з кимось іншим. Це сталося не зі мною. Я не хочу, щоб так було. Я хочу, щоб такі хороші речі траплялися зі мною, а не з кимось іншим. Через це я страждаю і ненавиджу того іншого»*; 2) X відчуває ревності: *«Мені здається, що дорога мені особа має хороші почуття до когось іншого. Я боюся, що дорога мені особа втратить хороші почуття до мене. Я не хочу, щоб так було. Я хочу, щоб дорога мені особа мала хороші почуття лише до мене. Через це я страждаю і ненавиджу того іншого»* (Л.І. Ніколаєнко).

Такий підхід яскраво підтверджує тісну кореляцію концепту *ЗАЗДРІСТЬ* із концептами *РЕВНИВІСТЬ* і *ЖАДІБНІСТЬ* і через набір ряд образних ознак (згадані ознаки виявляються шляхом вивчення сполучувальних властивостей слова-репрезентанта концепту, на чому ґрунтується встановлення способів концептуалізації – концептуальних метафор і метонімії – як вторинного переосмислення ключової лексеми).

При значній ізоморфності когнітивних сценаріїв і універсальності сприйняття заздрості представниками різних етносів простежуються чіткі семантичні розбіжності щодо концептуально-метафоричного підґрунтя, на якому ґрунтується фразеологічна об'єктивація текстових реалізацій *ENVY/NEID/ЗАЗДРІСТЬ*. Так, англійська фразеологія виявляється синкретичною і амбівалентною, демонструє настільки тісне переплетення семантики заздрості й ревності у своїх одиницях, що часто-густо лише контекст може допомогти визначити, про що ж, власне, йдеться. Особливо це стосується спільної референції фразеологізмів (заздрість і ревнівність), семантична структура яких містить колоративний компонент: англ. *green eye, look through green glasses, the green-eyed monster, wear yellow hose / stockings / breeches*. Кольорами заздрості/ревнівності може бути як зелений, так і жовтий кольори, позаяк у мовній картині світу давніх германців ці два кольори спочатку не диференціювалися. Їхня генетична спорідненість, як відомо, сягає античності.

Лікарі Гіппократ та Галена свого часу звернули увагу на інтенсивне виділення жовчі при негативних емоціях: коли людина відчуває заздрість або ревності, в неї шкіра набуває жовто-зеленого відтінку. Примітно, що в німецькій фразеології заздрість позначена лише жовтим або зеленим кольором, напр.: *gelb / grün vor Neid werden* «переповнитися заздрістю».

Українські фраземи і паремії також демонструють тісний зв'язок цих концептів, виражений через соматичний, предметний та локативний коди в межах опозиції своє-чуже (див. фрейм «**своє краще ніж чуже**», де домінує ідея присвоєння чужих матеріальних благ): *Очі завидючі, руки загребучі; Беруть завидки на чужі пожитки; У чужих руках завше більший шматок; На чужій ниві все ліпша тиениця*. Водночас для англійської мовної картини світу релевантним є феліцитарний прояв заздрості, коли заздрість спрямована на феліцитарне багатство людини: заздрість → ревнивість → любов (кохання) → щастя. Натомість фразеологічна об'єктивація німецького концепту *NEID* виявляє неактуальність співвідношення між лексемами *eifersucht* і *gier* в їхній образно-метафоричній складовій, яка буде розглянута далі.

Отже, на відміну від англійської та української, німецька мовна свідомість визначає для жадібності периферійну позицію в лексико-семантичному полі. Ця концептосфера, з одного боку, зберігає тісний зв'язок з тріадою *ENVY/NEID/ЗАЗДРИСТЬ*, а з іншого - з лексичними реалізаціями *JEALOUSY*, нім. *EIFERSUCHT*, укр. *РЕВНИСТЬ*, нім. *GIER*, укр. *ЖАДІБНИСТЬ*. Це пояснюється тим, що ревність може викликатися заздрістю і навпаки, і їхній синкретичний зв'язок є очевидним і до певної міри амбівалентним.

Далі у плані маніфестації образних ознак описуваних концептів виявлено **антропні** (фізичні і ментальні) і **неантропні** (зооморфні, фітоморфні) метафоричні когнітивні моделі. Останні скласифіковано на **артефактні** і **натурфактні**, співвіднесені здебільшого з поняттями життя і смерті.

Наголосимо, що фізичні антропометафори досить часто передбачають зв'язок не тільки з архетипними смислами (*сакральне/профанне*), кваліфікують внутрішні ознаки і риси людини, але й виразно корелюють з колоративними позначеннями, соціально-оцінними і етичними поняттями. Заздрість здебільшого виступає у ролі суб'єкта-каузатора або руйнівної сили життя (метафора *іржі*, що *з'їдає залізо*) або безсмертною істотою: *Envy never dies, The envious die, but envy never, Envy feeds on the living*, нім. *Neid stirbt nicht, An Hass und Neid stirbt Heiterkeit*. Свідченням тому є і семантика фізичної, насильницької смерті, вербалізована у німецькому вислові *Neid ist sein eigener Henker* (у цьому разі маємо асоціативно-метонімічне перенесення цього абстрактного поняття на людину, водночас перенесення заздрості на сам суб'єкт трапляється рідше). Останнє представлене в таких ситуаціях, як англ. *Envy is destructive feeling, it harms the envier himself, it rusts his heart and soul* (часто у поєднанні з ідеєю деструкції, руйнування об'єкта і номінацією внутрішніх соматизмів – *heart, soul*), нім. *Neid frisst seinen eigenen Herrn*, укр. *Залізо іржа з'їдає, а заздрив від заздрощів помирає*, нім. *Hass und Neid machen die Hölleweit, Alte Lieber ostet nicht, alter Neid vergeht nicht* (де кохання і заздрість поєднуються з ідеєю деструкції об'єкта).

В окремих контекстах заздрість антропоморфізується і постає як жива істота, що має такі ознаки, як *довгий ніс (long-nosed)* і може спричинювати певний фізичний негативний і згубний вплив на об'єкт, нищити його, вбивати, гризти, виявляючи міжконцептні зв'язки з такими поняттями, як *совість, правда, турбота, сором*. Йдеться про потенційну можливість їх входження до складу метафор тілесної і духовної субстанції, де заздрість ідентифікується як маленька тваринка, гризун, пор. англ. *Envy eats nothing but its own heart*.

Домінуючими в усіх лінгвокультурах виявляються предикати візуального і фізичного сприйняття, доповнені якісними образними кваліфікаторами, в яких закодовано гостроокість у фізичному і психоментальному сенсі - гостроту, погляду чи, навпаки, сліпоту, фізичне виснаження: англ. *Nothing sharpens the sight like envy; Envy has smarting eyes*, нім. *Der Neid hat scharfe Augen*, укр. *Очі як у попа* – «про заздрісні очі»; *Очі завидючі, руки загребущі* «хтось дуже заздрісний, жадібний, ненаситний тощо». Предикати сухості як метафора фізичного виснаження трапляється рідше, зокрема в українських пареміях з порівняльним компонентом значення (*Задрість сушить людину, як посуха билину*). Проте сама метафорична модель **заздрість** – **це хвороба** з ознаками фізичного і психічного виснаження, руйнування, зменшення об'єкта у формі, субстанції представлена як типологічна культурна константа лише у двох мовах, часто у супроводі інших емоцій: англ. *An envious man grows lean with the fatness of his neighbor, Love and envy make a man pine*, укр. *Заздрий від чужого щастя сохне; Заздрість здоров'я їсть, Людська заздрість – гірша, як слабість*.

Ідея соціального верху, успіху в суспільній ієрархії поєднується із заздрістю через когнітивний домен «**породжуюче-породжуване**», маніфестованим лише в англійській мові. На рівні парадигматики образних маркерів варто розглянути й інші приклади, зв'язані із протиставленням *верх/низ* у їхньому соціальному вимірі.

Ідея соціального низу, бідності, матеріального нестатку простежується через образи *порожнього будинку, комори* і деяких параметричних понять (*мізерний прибуток, достаток, неплідність*) в англійській та німецькій лінгвокультурах: *Nobody is envious of him that is poor or is in trouble, Envy does not enter an empty house*, нім. *Das ist ein Mann von schlechten Gaben, der keine Neider hat, Neid kriecht nicht in leere Scheuern* (досл.: заздрість не повзе в пусту комору); *Der Neid hat noch niemand reich gemacht, Wo Neid wuchert, dakann Verdienst nicht auf kommen, der Neidder Besitz losen*. На відміну від української та англійської, де ідея багатства спрямована на сам суб'єкт, подекуди з нечіткими, розмитими межами або маніфестованими безособовими конструкціями (*нікого* – *Envy never enriched any man, Заздрість нікого ще не збагатила*, укр. *Нехай заздрять гірше, щоб прибуло більше*). Протилежна ідея (достатку, успіху, користі) виявляється ізосемічною у всіх трьох мовах і зв'язана з третіми особами, які співчують, жаліють: укр. *Краще викликати до себе заздрість, ніж жалість, Людям на заздрість, а нам на користь*, англ. *It is better when people are jealous of your success than sorry for you, Better been vied than pitied*. У внутрішній формі подібних паралелей, як, приміром, в німецькій яскраво простежується мотиваційна домінанта *успіху/неуспіху, щастя/нещастя, вдачі/невдачі, ворожнечі/прияні*: *Neid frisst nichts Schlechtes, Besser der Neidder Feindesals das Mitleidder Freundes, Der Neid ist der Schatten des Erfolgs* (досл.:

зздрість – це тїнь успїху). Останнє протиставлення маємо ще в англійській: *Envy is the bases to fallen emies*; вона ж може йти від сусїдів, як це видно з нїмецького: *Nach barn neiden gern*. В українській вїдповїдники вїдсутнї.

Позитивний полюс аксіологічної шкали *добро-зло, щастя-нещастя* пїдримується ще й такими паремійними контекстами, де одне зумовлює, передбачає чи породжує інше, і обидва об'єкти (щастя і зздрість, неробство, бездїлля і зздрість) є синкретичними, їдуть в парї, їнодї мїняючись мїсцями: англ. *Envy is the companion off elicity*, нїм. *Der Neid folgt dem Glück, Jegrößer Glück, jegrößer Neid, Jegrößer Neid, jegrößer Glück, Neid istdes Glücks Gefährte, Wo das Glück einkehrt, daklopftauchderNeidan, Stilles Glück ver folgtkein Neid; Envy and idleness married together be got curiosity*. Семантика породження одного об'єкта іншим представлена і в українській лїнговокультурї: *Де щастя водиться, там зздрість родиться; Нема щастя без зздростї*. Як бачимо, метафоричнї предикати зздростї в нїмецькій мовї також рїзняться – вона може *йти, товаришувати, переслїдувати, стукати у дверї* і т. їн. Подїбна мелїоративна конотація має мїсце і на рївнї інших оцїночних маркерів позитивного, сприятливого добра, доброчесностї, честї, гїдностї, шани (де одне виступає каузатором і супровїдником їншого, як вогонь, що є причиною диму). Такї смисли об'єктивуються в метафоричних контекстах на кшталт англ. *Envy is the companion of honour*, нїм. *Kein Feuer ohne Rauch, keine Tugend ohne Neid, Tugend ist nicht ohne Neid, Ehre hat Neid zum Gefährten*, а пейоративне забарвлення виявляється в англійській їдіомї *Envy is a kind of praise, Envy is the sincerest of flattering*.

Як було зазначено, в межах окресленої концептосфери семантичне протиставлення *своє-чуже* (присвоєння чужих благ чи майна, часто у поєднаннї із символїкою соматичної сфери) виступає тим образно-смысловим стрижнем, який поєднує зздрість і жадїбнїсть: англ. *An envious man is never content with what he has, Envy and covetousness are never satisfied*. Символїка присвоєння чужого як прояв зздростї властива українській ментальностї: *Очі завидючі, руки загребучі Беруть завидки на чужї пожитки; Чує кіт у глечику молоко солодке, та морда коротка; Є в глечику молоко, та голова не влазить; Своє з'їв і на чуже позирає/ззїхає*.

Згадуванї колоративнї метафори і вільнї сполуки, пов'язанї з їдеєю зеленого і чорного кольорів, рїзняться в мовах, що зумовлено не тїльки їдіоетнічними особливостями вербалїзацїї, але й суто фізичним її сприйняттям. Залежно від характеру, ступеня їнтенсивностї й впливу на стороннїх осіб вона подїляється на – *чорну* у поєднаннї з предикатами руйнування, деформацїї, знищення об'єкта, зрїдка – назвами частин тїла людини, предметів одягу, почуття, сприймання, мїфологічних їстот, а також бїлу і зелену. Їнодї в суто пейоративному контекстї зневаги, плювка трапляється й *зелена зздрість*, як в англ. *green spit* «злїсне, зздрїсне приниження».

Що стосується метафоричної репрезентацїї ментально-психїчного плану аналізованих фразеологічних знаків і паремійних контекстів, то їхнї основнї моделї можуть бути зведенї до таких груп, по-перше, до негативного вираження емоцїй – *недоброзичливостї, ненавистї, гнїву, невдоволеностї, або неповноцїнностї*: нїм. *Missgunst und Neid hat Engel zu Fall gebracht*, англ. *Hatred blasts the crop on the land, envy the fish in the sea* (руїнївнїй її вплив поширюється на урожай, рибу в морї і т.їн), зздрість і ненависть можуть спїввїдноситися з певним умїстищем, локусом, як це маємо в нїмецькій: *Neid und Hass wohnen in einem Fass*. Протиставлення

сакрального і профанного, гріховного і демонічного божественному, правого (праведного) і гріховного (пекла) закодоване в контекстах англ. *Envy is what inclines up to speak evil of the virtuous rather than of the wicked*, нім. *Neid sucht böse Wege, Der Neid gönnt dem Teufel nicht die Hitzeinder Hölle, Neid ist Wurze lalles Übels*, англ. *Envy has no holiday/ Envy never has a holiday*, нім. *Neid hart hat nicht Rast noch Ruh', der Neid läßtjmdm keine Ruhe, Der Neid steht frühäuf* (з деякими часовими поняттями - рано-пізно), укр. *Сусід спати не дає – добре живе; Чужа доля під бік коле*.

По-друге, до згадуваного когнітивного домену ФІЗИЧНИЙ БІЛЬ, СТРАЖДАННЯ, БІЛЬ ПЕВНИХ ЧАСТИН ТІЛА: *Wer neidet, der leidet, Neid tutsichleid, Ein neidisch Herz hat Qua lund Schmerz, ; Hass und Neid bring enviel Leid, Neid macht Leid*.

По-третє, семантизоване за допомогою зооморфних (спорадично в німецькій) - *Mit Schlangen zun gensprechen* та артефактних метафор. Останні також виявляються рідкісними і мотиваційно зводяться до номінації одягу і зброї при поєднанні з деякими колоративами: англ. *Wear yellow hose / stockings / breeches, Envy is at wo-edged sword, Envy shoots at others and wounds itself*, які поєднуються із доменами деструкції об'єкта, його руйнування чи фізичного ураження, поранення: англ. *Envy is at wo-edged sword, Envy shoots at others and wounds itself*.

ВИСНОВКИ

1. Заздрість становить непараметричний емотивно-ціннісний мовний концепт, який відіграє провідну роль у становленні та регулюванні соціально-культурних відносин у будь-якому лінгвосоціумі, зокрема й через семіотичний зв'язок з протиставленням своє-чуже (як присвоєння чужих благ, здобутків, суперництво) та категоризацією сфери негативних емоцій. Концепт постає багатовимірним і поліфункціональним, амбівалентним, в якому синкретично поєднано, поняттєвий, образно-метафоричний і валоративний складники, а також систему цінностей і антицінностей, сакральне і профанне, матеріальне і духовне, наявні в певній лінгвокультурі стереотипи і когнітивні сценарії.

2. Філософські, психологічні, культурологічні, морально-етичні, релігійні, соціальні й ритуальні витоки заздрості слугують тими епістемологічними і когнітивними підвалинами, на які спирається мовна об'єктивація концептосфери заздрості і суміжних понять в межах відповідних концептополів. Засвідчено, що провідною епістемологічною і ментальною ознакою заздрості є її агресивний і руйнівний вплив на особистість, яка має різний ступінь прояву, інтенсивності. Заздрісне ставлення до іншого переживається, осмислюється як сукупність негативних станів (досади, відчаю, суму, безсилля, злості, гніву) та тісно переплетене з такими смислами, як ревність, жадібність, ненависть, ворожість, презирство, невдоволеність, недоброзичливість. На цьому підґрунті виявлено фізичні та ментальні субконцепти заздрості. В межах останніх виокремлюються такі її прояви, як 1) недоброзичливо-шкідлива заздрість, 2) депресивно-хвороблива заздрість; 3) обурювально-справедлива заздрість; 4) марнославно стимулювальна заздрість, 5) самознищувальна заздрість, 6) заздрість як умістище і рухома субстанція.

3. З'ясовано, що концептуалізація *ЗАЗДРОСТІ* тісно корелює з характеристикою людських здібностей, уподобань, вад інших негативних емоцій й часто представлена синонімічно замінними фразеологічними й паремійними варіантами одиниць (тілесні метафори душі й інших умістищ, метафора контейнера, пустоти і наповнення умістища, соціального низу, метафора кольору, сфера досвіду і т.ін.), виявляючи тісний зв'язок з іншими абстрактними, етичними та філософськими поняттями (правда, сумління, сором тощо).

4. На рівні аналізу словникових дефініцій та виявлення набору поняттєвих ознак, представлених в текстових реалізаціях концептуальних утворень *ENVY/NEID/ЗАЗДРІСТЬ* простежуються такі розбіжності у їхньому семантичному наповненні: відчуття антагонізму суб'єкта заздрості стосовно того, хто володіє чим-небудь, жадібність до речей, які приносять задоволення іншому, жага до поділу майна іншого і те, що її викликає - в англійській мові, незадоволення, яке відчуває хто-небудь, коли він не може собі дозволити або не має того, що має інший, недоброзичливість» - в німецькій, почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, добробутом іншого, пристрасне бажання мати що-небудь, досягти того, що є в іншого - в українській.

5. На основі виявлення етико-релігійної маркованості ключових фразем в розглянутих концептосферах з'ясовано, що розмежування ціннісних і антиціннісних ознак цих концептів бере свій початок з Давньої Греції, бо саме давні греки розрізняли «білу» (змагальну) та «чорну» (руйнівну) заздрість. Заздрість і ревнивість позначені як зеленим, так і жовтим кольором, позаяк у мовній картині світу давніх германців ці два кольори первісно не розрізнялись. Найбільшою мірою антиціннісні етико-релігійні ознаки актуалізуються при розбудові німецького корелята *NEID*.

6. Зв'язок текстових реалізацій базових вербалізаторів *ENVY/NEID/ЗАЗДРІСТЬ* і суміжних понять з негативними емоціями (сум, злість, тривога, ненависть та ін.) широко представлений у фразеологічних одиницях зіставлюваних мов і виявляється в ментально-психічних, тілесно-соматичних метафоричних моделях, здебільшого поєднаних із такими когнітивними доменами, як деструкція об'єкта, його руйнування, породжуюче-породжуване, фізична чи психічна хвороба, біль, страждання; натомість соціальні прояви заздрості в основному корелюють з ідеєю багатства/бідності, порожнього/повного, присвоєння матеріальних благ чи цінностей, зокрема й морально-етичними і релігійними поняттями. В численних контекстах заздрість антропоморфізується і постає як жива істота, що може вказувати фізичний вплив на об'єкт, нищити його, вбивати, гризти і т.ін., артефактні та зооморфні метафори, як і метафоричні локуси (умістища) представлені значно рідше.

7. Доведено, що ціннісні складники *ENVY/NEID/ЗАЗДРІСТЬ* активно формують антиціннісні смисли заздрості як фізичної та психічної хвороби. З'ясовано, що українські фразеологічні контексти заздрості об'єктивують її як фізичну хворобу, натомість німецькі - як психічну.

Перспективою подальших розвідок вважаємо зіставний та лінгвокультурологічний аналіз інших соціоцінних концептів у неблизько споріднених мовах в їхньому лексикографічному, ідеографічному, дискурсивному та

субкультурному виявах із залученням даних вільного і спрямованого асоціативних експериментів та корпусів досліджуваних мов.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Шапран Н. В. Соціально-психологічні характеристики концепту *ЗАЗДРІСТЬ* / Наталія Володимирівна Шапран // Наукові записки. – Серія «Філологічна». – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип.8. – 2007. – С. 94-106.

2. Шапран Н. В. Теоретико-методологічні основи політичної комунікації / Наталія Володимирівна Шапран // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. – Сер. Філологічні науки : Мовознавство, № 4. – Луцьк, 2011. – С. 72-78.

3. Шапран Н. В. Contextualization cues: aspects of language and behavior / Наталія Володимирівна Шапран // XVIII Международная научно-практическая конференция посвященная проблемам общественных и гуманитарных наук : 1 часть (филология). – Москва, 2014. – С. 98-101.

4. Шапран Н. В. Мотивувальне підґрунтя кореляції концепту *ЗАЗДРІСТЬ* з концептами *РЕВНИВІСТЬ* і *ЖАДІБНІСТЬ* у англійській, німецькій та українській лінгвокультурах / Наталія Володимирівна Шапран // XIX Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна освіта і наука в Україні : традиції та інновації». – Одеса : Національна академія наук України, Інститут освітньої та молодіжної політики, 2014. – С.143-147.

5. Шапран Н. В. Ethnocentrism as the anthropological concept of cultural relativism / Наталія Володимирівна Шапран // Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційний потенціал світової науки XXI сторіччя». – Запоріжжя, 2014. – С. 89-93.

6. Шапран Н. В. Репрезентація концептів брит. *ENVY*, нім. *NEID* і укр. *ЗАЗДРІСТЬ* англійськими, німецькими та українськими фразеологізмами: зіставно-лінгвокультурологічний аспект / Наталія Володимирівна Шапран // Наукові записки. – Серія «Філологічна» : збірник наукових праць. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 46. – 2014. – С. 229-233.

7. Шапран Н. В. Лінгвокультурні особливості організації номінативних полів концептів англ. *ENVY*, нім. *NEID* і укр. *ЗАЗДРІСТЬ* / Наталія Володимирівна Шапран // Наукові записки. Серія «Філологічна»: збірник наукових праць. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Вип. 49.– 2014. – С. 346-350.

8. Шапран Н. В. Етико-філософський і психоемоційний виміри концепту *ЗАЗДРІСТЬ* / Наталія Володимирівна Шапран // Studia slawistyczne : Etnolingwistyka i miedzykulturowa komunikacja. – Z. 2. – Lublin : KUL, 2014. – S. 158-161.

АНОТАЦІЯ

Шапран Н. В. Семантико-когнітивна структура концепту *ЗАЗДРІСТЬ* у лінгвокультурологічному висвітленні (на матеріалі англійської, німецької та української мов). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.15 – загальне мовознавство. – Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. — Одеса, 2015.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню семантико-когнітивної структури концепту *ЗАЗДРИСТЬ* як складного емоційного феномену в англійській, німецькій та українській мовах, виявленню онтологічних, епістемологічних, номінативних та ідеографічних засад моделювання фразеологічних і паремійних одиниць, які його репрезентують.

У дисертації з'ясовано етимологічні витoki, семантичну динаміку, мотиваційну основу, поняттєву, асоціативно-образну та ціннісну складову мовних концептів ENVY/NEID/ЗАЗДРИСТЬ у співвідношенні із суміжними концептосферами (*ЖАДІБНІСТЬ*, *РЕВНИВІСТЬ*), встановлено належність фразем, ідіом, афоризмів, прислів'їв та приказок до відповідних концептополів і груп, з'ясовано типи концептуальних метафор у тісному зв'язку із символічними архетипами, стереотипами, опозиціями, морально-етичними, релігійними, ритуальними, соціооцінними категоріями й поняттями в англійській, німецькій та українській лінгвокультурах.

Ключові слова: когнітивно-метафорична модель, концепт, концептополе, концептосфера, оцінка, паремія, семантичний компонент, стереотип, фразеологічна одиниця.

АННОТАЦІЯ

Шапран Н. В. Семантико-когнитивная структура концепта *ЗАВИСТЬ* в лингвокультурологическом освещении (на материале английского, немецкого и украинского языков). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 — общее языкознание. — Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского. — Одесса, 2015.

В диссертационном исследовании осуществлен комплексный анализ концепта *ЗАВИСТЬ* в когнитивном, структурно-семантическом и лингвокультурологическом аспектах на материале английского, немецкого и украинского языков.

Диссертация опирается на основные положения аксиологической и когнитивной лингвистики (Н.Д. Арутюнова, Т.И. Вендина, Т.В. Радзиевская, Я. Пузынина, Е. Бартминьски), постулаты сопоставительной лингвоконцептологии и фразеологической теории. Межпарадигмальный ракурс исследования обусловил обращение к философским, эпистемологическим, культурологическим, этическим, религиозным и социальным истокам *ЗАВИСТИ*, которые стали основой для определения лингвистического статуса этого концепта в сфере негативных эмоций.

В исследовании выявлен набор семантических признаков, анализированного концепта, рассмотрены его понятийная, образная и валоративная составляющая, обнаружены межконцептные связи и корреляции с такими понятиями, как когнитивный домен, типы концептуальных метафор, физические и ментальные субконцепты зависти. В рамках последних выделяются такие проявления зависти: 1) недоброжелательно-вредоносная зависть, 2) депрессивно-болезненная зависть;

3) раздражительно-оправданная зависть; 4) тщетно-стимулирующая зависть, 5) самоуничтожающая зависть, 6) зависть как вместилище и подвижная субстанция.

Освещены этимологические истоки (историко-этимологический пласт концепта), его семантические трансформации, направление переосмысления исходного значения в дериватах - композитных, именных и глагольных, определены мотивационные семантические доминанты, дистрибутивные связи ключевых лексем, определяющиеся посредством набора общих и отличительных семантических признаков.

Синхронно-сопоставительный анализ этих образований на широком фразеологическом фактаже (пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, устойчивые сравнения, свободные и переменные словосочетания) обнаружил существенные семантические различия в процессе образно-метафорического воплощения идеи зависти в разных лингвокультурах. Так, зависть в сознании немецкоязычной языковой личности в основном ассоциируется с психической неуравновешенностью, патологией, болезнью, в английском и украинском – с болезнью телесной. Обратим внимание на иные наивно-образные представления: образы ранения тела завистью или разъедания его некоей материальной субстанцией - ржавчиной (во всех языках), предикаты сухого как метафоризации идеи безжизненности (в украинском), отсутствия души (в немецком). В то же время социальные проявления зависти оказываются универсальными, причем их мотивационными доминантами выступают богатство/бедность, пустое/полное, идея незаконного присвоения материальных благ или ценностей, в частности и метафоры цвета (зеленого, желтого), восходящие к идее белой и черной зависти в античности.

Общими также оказывается концептуализация телесной и физической боли, восприятия посредством органов зрения и слуха, деструкции объекта, каузирование признака уничтожения, разрушающего влияния зависти на живые и неживые объекты (например, на урожай, посеvy или рыбу в море), локусы в составе некоторых телесных метафор – души, сердца, сопряженными из внутренним соматическим кодом; логико-семантические и фреймовые структуры, как «порождающее-порождаемое», «свое лучше, чем чужое» обнаруживаются только на славянской языковой почве при кодировании зависти как регулятора межличностных и социальных отношений.

Стереотипные представления о зависти формируют ценностные качества (ценности и антиценности), демонстрируют универсальные и идиоэтнические эмоциональные и оценочные смыслы, наполняющие концептосферы – *ЖАДНОСТИ И РЕВНОСТИ* как семантически амбивалентные феномены.

Эти смыслы формируют структуру соответствующих концептополей с ядерной и периферийной частью (ближней и дальней). К дальней периферии следует отнести межконцептные связи лексем и фразем, которые отражают общие христианские представления и ценности, вербализованные в дихотомии некоторых аксиологически маркированных абстрактных сущностей (например, гордости противопоставляется покорность, обману – справедливость, гневу – прощение, жадности – щедрость и т.д.).

Знаки вторичной образной номинации как составляющие этих концептополей объединяют изосемические, общие по своей природе, символике и оценочной коннотации метафорические смыслы. Фразеологизмы и устойчивые компаративные обороты, обозначающие зависть, гордость, стыд, правду, обман, совесть, заботу, ненависть, отчаяние, надежду, успех, счастье, судьбу грех и проч. обнаруживают устойчивые синтагматические связи с идеей колющей и режущей, разъедающей, движущейся метафорической субстанции. В составе отдельных паремий эти концепты сопряжены между собой, идут в паре, каузируют друг друга: любовь и ревность, любовь и зависть – с общим предикатом физического истощения, сухости или препятствия (украинский язык); ненависть и зависть – страдание, зависть, которая «ест здоровье, душу, сердце, печень» – представлены практически во всех сопоставляемых языках, антропоморфные признаки зависти, которая может двигаться, стучать (в немецком языке).

Ключевые слова: когнитивно-метафорическая модель, концепт, концептосфера, концептуализация, оценка, паремия, семантический компонент, стереотип, фразеологическая единица.

SUMMARY

Shapran N. V. Semantic and Cognitive Structure of the Concept of *ENVY* in Linguocultural Aspect (in the English, German and Ukrainian Languages). – Manuscript.

Thesis for a PhD Degree (Candidate Degree in Philology. Speciality -10.02.15 – General Linguistics. — Southukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynskii. — Odessa, 2015.

The thesis represents a complex analysis of the semantic and cognitive structure of the concept of *ENVY* as a complicated emotional phenomenon in the English, German and Ukrainian languages. The ontological, epistemological, nominative and ideographic principles of modeling of the phraseological units representing the concept are revealed. Etymological origin, semantic dynamics, motivational basis as well as the structure constituents (conceptual proper, imagery-associative and value) of the concept of *ENVY* relating to the correlated conceptual domains (*GREED*, *JEALOUSY*) are determined. The idioms, proverbs and sayings, aphorisms are classified into corresponding conceptual domains and groups. The types of conceptual metaphors being closely connected with the symbolic archetypes, stereotypes, oppositions, moral, religious, ritual categories and notions in the English, German and Ukrainian linguistic cultures are determined.

Key words: cognitive and metaphoric model, concept, conceptual domain, conceptual field, evaluation, phraseological unit, proverb, semantic component, stereotype.